

Ayfer Tunç'un Roman ve Hikâyelerinde Sosyal Benlik ile Aile Kurumu İlişkisi

The Relationship between Social Self and Family as an Institution in Ayfer Tunç's Novels and Stories

Şeyma Bakkaloğlu¹

¹Öğretim Görevlisi, Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi, Yalova, Türkiye

ORCID: Ş.B. 0000-0002-7539-6543

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Şeyma Bakkaloğlu,
Yalova Üniversitesi, Devoğlu Cad., Tuzla Mah.,
Bulan Sk., No: 13, Kat: 2, Adapazarı, Sakarya,
Türkiye
E-mail: seyma.bakkaloglu@yalova.edu.tr

Başvuru/Submitted: 27.01.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested: 16.03.2021

Son Revizyon/Last Revision Received: 02.04.2021

Kabul/Accepted: 22.04.2021

Atıf/Citation:

Bakkaloğlu, S. Ayfer Tunç'un roman ve hikâyelerinde sosyal benlik ile aile kurumu ilişkisi. *TUDED*, 61(1), 85-102.
<https://doi.org/10.26650/TUDED2021-869693>

ÖZET

Ayfer Tunç günümüz edebiyatının önemli isimlerinden birisidir. Toplumla ve realiteyle olan kuvvetli bağı ile dikkat çeker. Aşk, yalnızlık, uyumsuzluk, toplumsal ve bireysel çatışma eserlerinde işlediği belli başlı konulardır. Kahramanları ise çevreye, zamana, buldukları ortama eleştirel gözle bakan, genel anlamda hayatı sorgulayan tiplerdir. Toplumun birçok parçasına getirmiş olduğu eleştirel dikkatler sahip olduğu gözlem gücüyle birleşerek etki alanını genişletir. Toplumun en küçük ve en etkili parçası olarak kabul edilen aile kurumu da Ayfer Tunç'un roman ve hikâyelerinde sıklıkla eleştirdiği alanlardan biridir. Onun kurgusunda zaman bir bütün olarak karşımıza çıkar. Bu bütünlük kahramanlarının hayat öykülerini anlatma biçimine de yansır. Zamanlar arasındaki geçişler sayesinde kahramanlarının çocukluğuna mutlaka dönüş yapar. Çocukluğa her dönüşte bir travma ortaya çıkar ve bu travmalar da kahramanları bir ömür etkiler. Toplumun içine girememiş bu kahramanların hemen hepsinin çocukluk dönemlerine ait aile içi çatışmaların izlerini taşıdıkları görülür. Bu izler kahramanların normal bir hayat sürmesinin önündeki en büyük engellerdir. Çocukluk dönemlerinde ebeveynleri tarafından sevgisiz bırakılmış veya baskı altına alınmış kahramanlar büyüdüklerinde sosyal çevreye ayak uyduramazlar. Sosyal benliği oluşamamış kahramanlar ile bu kahramanların travmatik aile hikâyeleri birleştirildiğinde Ayfer Tunç'un aile kurumunu sorumlu bir yer olarak ele aldığı açıktır. Bu çalışmanın amacı, Tunç'un, kahramanlarının toplumla bağ kuramamasının sebebi olarak aile kurumunu gördüğünü ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Ayfer Tunç, Aile kurumu, Sosyal benlik, Roman, Hikâye

ABSTRACT

Ayfer Tunç a well-known author in today's literature. Brings up the issue of love, loneliness, and social and individual conflict in her works. Her novels and stories frequently criticize the institution of the family, which is considered the smallest and yet most influential part of heroes where they endured trauma that affects them for their lifetime. That is Tunç's heroes who face difficulty in society bear the traces of family conflicts from their childhood periods. Because they were not loved or were oppressed by their parents in childhood, they cannot keep up with their social environment as adults. A child who grows up in such an environment feels a lack of trust and love in his communication with others, and this makes it difficult for him to socialize. Given the author's depiction of these heroes whose social selves are not formed and their traumatic family stories it is clear that Tunç treats the family as a problematic place. This study reveals that Tunç sees the institution of the family as the reason her heroes cannot establish a connection with society.

Keywords: Ayfer Tunç, Family institution, Social self, Novel, story

EXTENDED ABSTRACT

The social self refers to a person's bond with others. Many people and institutions are involved in the formation of this bond: including family members, friends, and the school environment. Among which the family has the greatest impact. Family can be considered as the starting place of the social self in terms of people living together. It is a family that raises a person, makes the greatest contribution to communication with himself and his environment, and, in short, forms the person as an individual. As such, it has many roles, most importantly, meeting the physical and mental needs of the individual during childhood. It is equally important to meet a child's mental needs as well as physical needs. Meeting a child's needs for love, care, trust, and freedom in a family environment will also have a positive impact on his future life. However in the opposite situation, that is, in a family environment where a child's needs for love, care, trust, and freedom are not met, the child grows up without the most important needs in the formation of the social self. This situation negatively affects his communication with others.

The quality of interaction among family members also affects the course of a child's social self-process. In an environment where parents communicate with each other in a healthy way, the child adopts a healthy language in communication. However, in an environment where parents communicate unhealthily, the child inevitably adopts an unhealthy language, too. In this respect, good communication in the family is very important for the quality of the child's later life. In a family environment with good communication, family members respect each other's opinions and decisions, and relationships are established within personal boundaries. On the other hand, the social self suffers in environments where family members oppress or do not like each other. A child who grows up in such an environment feels a lack of trust and love in his communication with others, and this makes it difficult for him to socialize.

Like many authors, Ayfer Tunç takes up the influence of one's family on the social self. Tunç is a well-known name in today's literature. She attracts attention through her strong bond with society and reality. Her works are a reflection of life where love, loneliness, social and individual conflict, and incompatibility emerge as the main issues. Notably, the heroes in her writing look at their surroundings with a critical eye and question life. The critical interest this brings to many parts of society, combined with the power of observation, expands their sphere of influence. Specifically, Tunç's novels and stories frequently criticize the institution of the family, which is considered the smallest and yet most influential part of society.

Moreover, time appears as a whole in her fiction. This wholeness is also reflected in how the heroes tell their life stories. Tunç often takes readers back to the childhood of the heroes where they endured a trauma that affects them for their lifetime. That is, Tunç's heroes who face difficulty in society and live on the margins bear the traces of family conflicts from their childhoods. These traces are the biggest obstacles they face to leading a normal life. Because

they were not loved or were oppressed by their parents in childhood, they cannot keep up with their social environment as adults.

Tunç, with her interest in psychology, provides in-depth descriptions of the traumas her heroes faced and the effects of these traumas on their. Almost all of her heroes have been abandoned, repressed, or doomed to lovelessness by their parents. Authoritarian and loveless parents are the problem Tunç emphasizes most in her depictions of problematic family relationships. Various traumas experienced in the family environment have different effects on the heroes. The heroes all have different characters, but the fact that they feel lonely throughout their lives unites them in the same destiny. That is, all of Tunç's heroes are alone, having failed to form social egos because they grew up in restless families. Therefore, it is clear that Tunç sees the family institution as a problematic place. The aim of this study is to reveal the relationship between the social self and the institution of the family in Tunç's novels and stories.

GİRİŞ

Sosyal benlik genel olarak, kişinin diğer insanlarla olan ilişkilerini kapsar. Birey ve sosyal çevre arasındaki bağ ile ilgilendiğinden dolayı hem psikolojinin hem de sosyolojinin çalışma alanlarından biridir. Bu bağlamda sosyal benlik ile ilgili birçok tanım yapılmakta, kavramın psikolojik ve sosyolojik boyutları açıklanmaktadır. Sosyoloji alanındaki çalışmalarıyla bilinen Fichter sosyal benliği şöyle tanımlar: “Bireyin başkalarıyla birlikte giriştiği veya başkalarına karşı giriştiği ilişkilerde, eylemde bulunduğu tüm yolları içerir. Özel olarak bu yollar kişinin geliştirdiği ve ona göre davranışta bulunduğu çeşitli sosyal rollerdir” (Fichter, 2016, 34). Birey sosyal benliğin oluşumunu sosyalizasyon sürecinde gerçekleştirir ve bu süreçte “organize bir yaşam biçimine uyar” (Broom-Selznick, 1968, 84). Fichter’a göre “bu süreçte öğrenilen sosyal roller birey tarafından dahil olduğu çeşitli gruplarda oynanır ve bireyin sosyal benliğinde içselleştirilir. Bir erkek, bir ailede baba, iş yerinde satıcı, takımda kaptan, okul-aile birliğinde üye, siyasal bir partide aday olabilir. Bu erkek her yerde aynı kişidir; ancak hepsinde farklı rollerdedir. Sosyal benlik, bireyin oynadığı tüm rollerin toplamıdır” (Fichter, 2016, 111).

Sosyal benlik konusundaki ilk çalışmaların sahibi olan G. H. Mead’e göre bizler, ancak “beni/bana”yı “ben”den ayırt etmeyi öğrendiğimizde kendi kendimizin farkına varabiliriz. “Ben”, toplumsallaşmamış bir bebektir ve bir bebek gibi sadece istek ve arzularından oluşur. “Beni/bana” ise toplumsal bellektir. Mead’e göre “bebekler ve çocuklar toplumsal varlıklar olarak gelişimlerini, öncelikle çevrelerindeki insanları gözlemleyerek ve onların eylemlerine öykünerek gerçekleştirirler. Çocuklar, çevrelerindeki eylemleri sayesinde, kendilerini başkalarının gözünden görme imkânı bulurlar. Bu imkân da onları diğerlerinden ayrı eyleyenler oldukları –bir “ben” oldukları kavrayışına ulaştırır” (Giddens, 2000: 33).

Aile kurumu ise “cinsel ilişkileri ve çocukların doğumunu düzenleyen, standartlaştıran bir sistemdir. En yaygın formu erkek ve kadının çocuklarıyla birlikte aynı evde yaşadığı monogamidir” (Fichter, 2016, 146). Ozankaya *Toplumbilim Terimleri Sözlüğü*’nde aileyi toplumun çekirdeği olarak görür: “Evlilik ve kan bağına, başka deyişle karı-koca, ana-baba-çocuklar, kardeşler vb. arasındaki ilişkilere dayalı olan bir toplum çekirdeği” (Ozankaya, 1975, 11). Murdock ise ailenin tanımını yaparken aynı zamanda onun sosyal bağ oluşumundaki öncülüğüne de değinir: “Beraber yaşama, ekonomik işbirliği ve üreyle karakterize edilen bu grup, aralarında sosyal onay gören bir cinsel ilişkinin bulunduğu karşı cinsten iki yetişkini ve bunların kendilerinin olan veya evlat edindikleri bir veya daha çok çocuğu içerir” (Murdock, 1949, 28). Bu tanımlar çerçevesinde bakıldığında aile bireyin muhatap olduğu ilk topluluktur. Bireyi yetiştiren, hayata hazırlayan, bireyin kendisiyle ve çevresiyle iletişimine en büyük etkiyi yapan, kısacası bireyi birey yapan ailedir. Bu bağlamda da birçok işlevi vardır. Bireyin çocukluk dönemindeki fiziksel ve ruhsal ihtiyaçları aile tarafından karşılanır. Çocuğun ebeveynler tarafından fiziksel açlığının giderilmesi ne kadar önemliyse ruhsal açlığının giderilmesi de aynı derecede önemlidir. Bir çocuk sevgi, ilgi, güven ve özgürlük ihtiyacını ilk olarak ebeveynlerine yöneltir. Bu ilk iletişim girişimlerine aldığı geri dönüşümlerin etkisi de çocuğun hayatının temelinde yer alır. Sevgi ihtiyacına karşılık olarak gösterilen sevgisizlik bir süre sonra

çocuğun da dili olur. Çünkü çocuk sevgi yerine sevgisizliği öğrenmiŐtir ve diğer insanlarla olan etkileŐiminde de bildiği dili kullanacaktır.

Ailenin öncülüğü ile başlayan sosyal benlik, oluŐumuna sosyalleşme sürecinde devam eder. Bu bağlamda sosyallik ya da diğer bir deyişle sosyalleşme de öğrenilen ve zamanla kazanılan bir özelliktir. *Psikoloji ve Yaşam* adlı kitaplarında Gerrig ve Zimbardo sosyalleşme kavramını Şöyle tanımlarlar: “Sosyalleşme bireyin davranışlarının, değerlerinin, standartlarının, yeteneklerinin, tavırlarının ve güdülerinin belli bir toplumun arzu ettiklerine uyması için biçimlendirdiği bir süreçtir.” SosyalleŐmenin tanımını yaptıktan sonra aile kurumunun bu sürece olan etkisine ise Şöyle değerinirler: “Bu süreç; akrabalar, arkadaşlar, öğretmenler gibi toplumda kabul gören değerlere ve bireyden beklenildiği gibi davranmaya uyum sağlaması için bireye baskı uygulayan kiŐileri ve kurumları içerir. Bunların içinde aile en etkili biçimlendirici ve sosyalleŐmenin düzenleyicisi konumundadır. Aile bireye diğerlerine tepki verme konusunda temel kalıpları oluŐturmasına yardım eder. Bu kalıplar da bireyin yaŐamı boyunca diğerleriyle ilişki kurma tarzını oluşturur” (Gerrig ve Zimbardo, 2013, 319).

Birden fazla insanın beraber yaşaması ve aralarındaki etkileşim hâli dikkate alındığında ailenin sosyal bir kurum olarak tanımlanabileceği açıktır. Aile sosyal bir kurumdur ve bireyin hayat boyu sürecek olan sosyalleşme sürecinin de baŐladıđı yerdir. Akın’ın ifadesiyle aile, “sosyal benliği ilk kuŐatan gerçekliktir” (Akın, 2019: 3). Bu bakımdan sosyal benlik üzerindeki en büyük etkiye sahip olan topluluktur. Aile üyeleri arasındaki etkileşimin niteliği, çocukların sosyal benliğinin gelişimini belirler. Aile üyeleri arasındaki iletişimin sağlıklı olduğu, çatışmaların az olduğu ailelerde çocukların sosyalleşme süreçleri olumlu bir seyir gösterir. Aksi durumda ise çocuk iletiŐimde sağlıklı bir dil kullanmayı öğrenemediği için kendisiyle ve çevresiyle olan etkileŐimde de aynı sağlıksız dili kullanır. Bu durumda “ailenin hayat boyunca insanı takip edecek bir iç muhasebenin oluŐmasında aile içindeki anlamlı etkileşimin çok önemli bir rolü” olduğu söylenilebilir (Akın, 2019, 7).

İnsan Davranışı ve Sosyal Çevre adlı eserlerinde Zastrow ve Ashman, sağlıklı bir ailenin iki önemli özelliği olduğunu söylerler. Bunlardan ilki; çocukların fiziksel ihtiyaçlarının karŐılanmasıdır. İkinci ve bizim de bu çalıŐmada ağırlıklı olarak üzerinde duracağımız özelliği ise iyi bir iletişim zeminine sahip olmasıdır. Zastrow ve Ashman’a göre, “iyi iletişim diğer aile fertlerinininkinden farklı bile olsa kiŐisel düşünce ve hislerin açıkça ifadesini içerir. Diğer açıdan iyi iletişim diğer aile fertlerinin ihtiyaç ve hislerine hassas yaklaŐmayı da kapsar. İyi bir iletişim aile içindeki anlaşmazlıkların kolayca çözülmesi için en önemli faktördür. Aile, sağlıklı bir iletişim ile çocuğu dışarıya hazırlar. Çocuklara hangi tür davranıŐların kabul edilebilir olduğunu, ilişkilerini nasıl düzenleyeceklerini, kiŐisel sınırlarının neler olduğunu ve diğer insanlarla nasıl iletişim kuracaklarını öğretir” (Zastrow ve Ashman, 2014, 242).

Ayfer Tunç’un roman ve hikâyelerinin tümüne baktığımızda aile iliŐkilerinin temel izleklerden biri olduğunu görürüz. Aile içindeki Şiddet, sevgisizlik, terk edilmiŐlik, baskı ve çatışma kahramanlarının kaderini etkileyen, onların karakterlerini Őekillendiren en önemli etkidir.

Kahramanın ailesiyle olan ilişkisi gerilimlidir. Bu yüzden de sorunlu aile daima başrodedir. Mutlu aile ise ancak figüran olabilir.

Tunç, hayattan küçük bir kesit anlatmaz, kahramanının çocukluğuna da dönerek zamanı ve kahramanının hayatını bir bütün olarak sunar. Yazarın zamanı bir bütün olarak ele alması ise okuyucuya, kahramanın çocukluk dönemindeki problemlerini ve bu problemlerin daha ileriki dönemlerine nasıl yansıdığını görme imkânı sunar. Hangi öyküsü veya romanı incelenirse incelenirse sonuç değişmez, Necip Tosun'un dediği gibi, "Çocukluk onda olumsuz bir metaforudur. Kahramanlarının hastalıklı hâllerinin, hayatta tutunamamışlıklarının nedeni çoğunlukla çocukluktur. Çocukluğun derin izleri büyüyünce bir vehim olup çıkar. Çocukluk bir karabasan gibi, hayatları boyunca kahramanları takip eder. Onları başarısızlığa, hastalıklı hâllere, deliliğe sürükler" (Tosun, 2017, 186). Yaralı kahramanlarının yarası çocukluk döneminde açılmıştır ve bu yarayı açanlar mutlaka aileleridir. Bu yarayı açan ebeveynlerin de yine kendi ebeveynleri tarafından açılmış yaraları vardır. Tunç, yarayı açan eli bulabilmek için gidebildiği kadar geriye gider. Bu el ya annedir ya da baba, bazen de her ikisi.

Psikolojiyle yakından ilgilenen Tunç'a göre ruhsal travmalar kurcalandığında karşımıza ailenin çıkması kaçınılmazdır. Toplumun diğer birimleri tarafından açılan yaraların kolay atlatılacağını fakat aileler tarafından açılan yaraların kalıcı bir hasara yol açacağını ve bütün hayatın da bu hasar tarafından yönetileceğini düşünür. Ona göre, ailede yeterince sevgi görememek, anneye, kocaya, babaya hayır diyememek, duygularını ifade edememek, toplumsal sınırlamalar nedeniyle isteklerini bastırmak, kısacası birey olamamak kişide kronik bir stres yaratır ve bu kronik stres de hayatımıza yayılır. Birey olamama sorununa ise şöyle bir çözüm getirir: Aile içinde eşit ilişki kurmak. Ona göre kişi ancak aile içindeki eşit ilişki sayesinde birey olabilir ve özgürleşebilir (İnci, 2014, 268).

Bu bağlamda roman ve hikâyelerindeki kahramanlar da ebeveynleri tarafından sevgisiz bırakılmış, baskılanmış, terk edilmiş, fiziksel ve/veya psikolojik şiddet görmüş oldukları için duygusal ve ruhsal gelişimlerini tamamlayamamış ve bunun sonucunda birey olamamışlardır. Birey olamama sorunu sosyal çevreleriyle olan ilişkilerine de olumsuz olarak yansımıştır. Aile içinde sevgi görmeyen çocuk dışarıya da sevgi gösterememiştir. Aile içinde terk edilen çocuk dışarıya da terk edildiğini düşünmüştür. Aile içinde yalnız bırakılan çocuk, dışarıyla da bağ kuramamış ve yalnız kalmıştır. Kısacası aile içinde iletişimi engelleyen tutumlar çocuğun dili ve kimliği olmuş, dışarıya da bu dil ve kimlik yansımıştır.

Ayfer Tunç'un roman ve öykü kahramanlarının mutsuz ailelerde büyümüş olmaları onların ortak kaderleridir. Bu ortak kader hepsinin karakterinde farklı şekillerde tezahür eder. Kahramanların karakter özellikleri birçok bakımdan çeşitlilik arz edebilir. Çocukluk dönemlerinde ebeveynleri tarafından terk edilen iki kahramandan biri çareyi herkesi terk etmekte bulurken bir diğeri herkese kucak açabilir. Aynı travmaları yaşayan kahramanların karakterleri ve tutumları değişirken değişmeyen tek bir durum vardır: Yalnızlık. Çocukluk travmaları bütün kahramanları yalnızlıkta birleştirir. Bu yüzden Tunç'un bütün kahramanları

yalnızdır. Roman ve hikâyelerindeki olaylar, mekânlar ve zamanlar değişiklik gösterirken aynı kalan tek şey mutsuz bir çocukluk geçirmiş ve bunun sonucunda da çevresiyle bağ kurmakta başarılı olamamış yalnız kahramanlardır.

Sosyal benliği gelişmemiş yalnız kahramanların ailelerine baktığımızda en sık karşılaştığımız problemler; onların sevgisiz bırakılmış ve katı kurallar içinde baskılanmış olmalarıdır. Biz bu çalışmamızda kahramanların aile içinde yaşamış oldukları problemleri ve bu problemlerin onların sosyal benlikleri üzerindeki olumsuz etkilerini başlıklar hâlinde inceleyeceğiz.

Sosyal Benlik Gelişiminde Engeller: I. Otoriter-Baskıcı Ebeveynler

Çocuk yetiştirme tarzları ve bu tarzların çocuklar üzerindeki psikolojik etkilerini inceleyen Baumrind'e göre üç temel ebeveyn tutumu vardır: Demokratik, İzin Verici ve Otoriter. Buna göre, demokratik aile içinde yetişen çocuklar iyi bir iletişim ortamında büyüme imkânı bulduklarından sosyalleşme sürecine uyumları rahat ve sağlıklı bir biçimde gerçekleşir. Demokratik aile tipi, Baumrind tarafından önerilen aile tipidir. Diğer aile tipi olan koruyucu ailede çocukların kendilerini gerçekleştirme süreci engellenir. Ebeveynler çocuğu kontrol etmede yetersiz kalırlar ve bunun sonucunda da çocuklarda sorumsuzluk, kontrolsüzlük ve sınırlarda belirsizlik gibi problemler baş gösterir. Otoriter ebeveyn tipinde ise çocuk katı bir disiplin ve baskı altında yetiştirilir. Sıcak ilgiden mahrum bırakılarak büyütülen bu çocuklardan mutlak itaat istenir. Otoriter ailede yetişen çocuklar düşük özgüven ve yüksek kaygı sorunları yaşarlar ve bu da onların sosyalleşmelerini olumsuz yönde etkiler (Sümer, Aktürk ve Helvacı, 2010, 42-59.).

Otoriter aile, Ayfer Tunç'un birey olamama ve buna bağlı olarak da sosyal benliğin gelişmemesi probleminde önemle üzerinde durduğu aile tipidir. Tunç için otoriter babanın yüksek sesi son derece rahatsız edicidir. Bu yüzden hemen bütün eserlerinde otoriter bir baba ve otoriter babaya başkaldırmaya çalışan kahramanlar vardır.

Kapak Kızı romanında Selda üzerinden görünürde çocuklarına baskı uygulamayan ama onlarla eşit bir ilişki kurmayıp evdeki hiyerarşiyi ve kuralları hissettiren modern aile eleştirisini görürüz. Selda sevgi dolu bir ailede büyümüştür. Ailesi Selda için her şeyi yapmıştır. Fakat kızları siyah bol bir mont aldığı anda irticacılara benzediği gerekçesiyle montu değiştirmesini isteyecek kadar modern olduklarını düşünen bu aile aynı kızlarını bir gece dışarda kaldığı için nedenini bile sormadan tokatlayacaktır. Bir fanusta büyütülen Selda yıllar sonra büyüdüğü evin aslında bir içtima alanı olduğunu fark edecektir. Başkalarının doğrularıyla büyümüş, bu da onun bir birey olduğu gerçeğinin farkına varmasını engellemiştir. Ailesinin kurallarla ve bu kurallara uyulduğu nispette gösterdikleri sevgileriyle sardıkları Selda, sevmekten, bağlanmaktan, acı çekmekten, mutlu olup havalara uçmaktan, ağlamaktan, hayattan, kısacası yaşamaktan korkan bir kız olmuştur. Bu da Selda'ya göre, iyi aile çocuğu olmanın kötü tarafıdır. Çünkü *iyi aile çocuğu olduğu için hiçbir ilişki kendisinde iz bırakmamış ve içine işlememiştir* (Tunç, 2017, 251). Selda'nın, ilişkilerindeki yüzeyselliği iyi bir aileye değil, kuralcı bir aileye sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Bir gece dışarıda kalarak ailesine başkaldırmış fakat bu başkaldırı fiziksel bir şiddetle bastırılmıştır. Bu ilk özerklik girişiminin bir şiddetle bastırılması

Selda'yı, özerklik girişimlerinden dolayı suçluluk hissetmeye¹ itmiş ve bu his ilişkilerine kendini denetleme biçiminde yansıtmıştır. Kendi edimlerinin doğruluğundan şüphe duyan Selda, hata yapma korkusundan dolayı duygularını ve isteklerini bastırma eğilimi göstermiş, bu eğilim de insanlarla arasına mesafe koymasına sebep olmuştur.² Kendisinin de dediği gibi hiçbir ilişkinin içine işlemesine müsaade etmemiştir. Sonuç olarak, kuralcı bir ailede büyüyen Selda, yetişkinliğinde sosyal uyum sorunları yaşamıştır.

Bir diğer aile baskısı da *Aziz Bey Hadisesi*'nde karşımıza çıkar. Bu hikâyede baskıcı bir baba ve sessiz bir anne vardır. Aziz Bey'in babası ile olan gerilimli ilişkisi hikâye boyunca kendisini gösterir. Aziz Bey sert, otoriter, çalışkan bir babanın serseri, çapkın, tembel oğludur. Ne okulda ne okuldan sonra girdiği işlerde sebat gösterir. Aziz Bey, oğlu bir işte çalışsın, parasını kazansın, evlenip çoluğa çocuğa karışsın isteyen babasıyla sürekli bir çatışma hâlinindedir. Baskıcı bir tutumun meydana getirdiği etkiler çocuktan çocuğa göre değişirken bu tutum Aziz Bey'de isyankâr bir tavır olarak sonuç verir.³ Babasına karşı başlattığı isyan hayatını düzene koymasını engeller. Hâkim veya savcı olmasını isteyen babasının inadına gelip geçici işlerin peşine düşer. Bu da onun kalıcı sosyal bağlar oluşturmasının önündeki engellerden biridir. Diğer yandan, gençliğinde insanlara karşı son derece kibar olan Aziz Bey yaşı ilerledikçe babası gibi otoriter ve sert bir kimliğe dönüşür. Bu olumsuz karakter özellikleri de Aziz Bey'in sosyal bağlar kurmasına mâni olan bir diğer sebeptir. Karısıyla dahi sağlıklı bir bağ kurmayı başaramayan Aziz Bey'in işinden başka bir hayatı yoktur. Yaşlanınca dışarıyla tek bağı olan işinden de kovulur. Hikâyenin sonunda da *pek az kalpte sevgiyle yâd edilecek bir iz bırakmış* olan Aziz Bey -babası gibi- bir koltukta yalnız başına ölüyor (Tunç, 2017, 10).

Ayfer Tunç'un *Dünya Ağrısı* romanı, baskıcı aile tipinin en belirgin biçimde görüldüğü romanlarından biridir. Romanda, babası tarafından babasının rüyalarını, hayâllerini gerçekleştirmeye zorlanan Mürşit'in öyküsünü okuruz. Mürşit otoriter bir babanın tüm otoriteleri yıkmaya kararlı oğludur. Bu zıtlık aralarındaki ilişkiye de yansır elbette. Babası Mürşit'ten kendisinin kurduğu otelin başına geçmesini ve onu büyütmesini bekler. Oysa Mürşit daha çocukken otelde mutlu olamayacağını anlamıştır. Okuldaki başarısından dolayı kendisine ısrarla hediye almak isteyen babasına kendisi için en büyük hediyenin onu bir daha otele çağırmasını olacağını söylediğinde babasıyla ilk çatışmasını yaşayacaktır. Babası Mürşit'e çok kızar. Oğlu tarafından hayâllerinin bir öneminin olmaması gerçeğiyle ilk defa yüz yüze gelmiştir ve elbette

- 1 Ramazan Arı'ya göre yaptığı her yeni şey onaylanan, ailesine mutluluk veren ve koşulsuz sevilen çocuk, ilk özerklik girişimlerinde katı bir tepkiyle karşılaştığında anne babaya duyduğu güvenle ilgili kuşku duymaya başlar. Ebeveynin katı kuralları ve fiziksel-psikolojik cezaları çocuğu özerklik girişimlerinden utanç duymasına neden olur. Bu utanç da suçluluk duygusunun temelini oluşturur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ramazan Arı, **Gelişim ve Öğrenme**, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2005, s. 61.
- 2 Atalay Yörükoğlu anne ve babanın çocuk eğitiminde uyguladıkları sıkı tutuma ve bu tutumun çocuklar üzerindeki etkilerine dair şunları söyler: "Sıkı eğitim uygulayan anababa, çocuğu kendi tasarladığı bir kalıba göre yoğurmak amacını güder. Çocuk sürekli bir denetim altındadır." Bu durumda "Çocuk, anababasının eleştirisinden çekinir ve attığı her adımda yanlış yapma korkusu içine düşer. Duygularına ve isteklerine önem verilmediğini görenek bunları içinde tutmaya çalışır." Atalay Yörükoğlu, **Çocuk Ruh Sağlığı**, İstanbul, Özgür Yayınları, 2000, s.199.
- 3 "Baskı altında büyüyen çocuklarda, genellikle isyankâr tutumlarla birlikte, aşağılık duygusu gelişebilir." Haluk Yavuzer, **Çocuk ve Ergen Eğitiminde Anne Baba Tutumları**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010, s. 36.

oğlunu cezalandıracaktır: Mürşit'i uzun bir sũre otelin kapısından içeri sokmaz. İkinci atıŐmayı ise Mürşit'in İstanbul'da felsefe kazanmasıyla yaşarlar. Çünkü felsefe babası için gereksiz bir meŐaledir. Babasının tek gerçeği, sahibi olduğu ve lũmũnden sonra oğlunun bũyũtmesini istediği oteldir. Mürşit uzakta bağımsız bir hayat sũrebilmek için her Şeyi göze alır. İkinci defa babasına baŐkaldırır ve İstanbul'a gider. Elbette bu baŐkaldırđı da cezasız kalmayacaktır. Birkaç yıl sonra babası hastalanır ve yatağa dũŐer. Otelin ve ailenin başına biri lāzımdır. İki kızıyla yalnız kalan annesi baŐlarında bir erkek olmadđđı gereesiyle Mürşit'i çağırır.

Mürşit'in, otoriter babasına rağmen kiŐisel yaŐamına ait kararları kendisinin belirleme sũreci, yani birey olma abasđ, babasının hastalanması ve Mürşit'in mecburđ geri dnũŐũ ile sona erer. Birey olma çabasının nũne koyulan engeller ise Mürşit'in toplumdan izole bir yaşam sũrmesine neden olacaktır. Gençliğinde vermiŐ olduğu kararların ve hayāllerinin, ailesi –zellikle de babası- tarafından görmezden gelinmesi Mürşit'i ailesinden uzaklaŐtırmıŐ ve yalnızlığa itmiŐtir. Tek arkadaşı kendisine Madenci denilmesini isteyen makine mũhendisi Uzay'dır. Madencinin dđŐında kimseyle bağ kuramaz:

“Karısını seviyor. Yalan değil, hakikaten seviyor, oğlunu ve kızını da. Ama onlara duyduğu sevgi kavanozda bir cenin sanki. Kalbinden parmaklarına kadar bũtũn unsurlarıyla tamam; ama lũ. Ne zaman ldũ bu Şey, lũ mũ doğdu, niye böyle soruyor kendine.

Bazen bildiğini dũŐũnũyor, duygusuzca, hatta zalimce açıklıyor. Diyor ki, beni bu dar hayata onlar mahkũm etti. İçimdeki Şeyi ldũrdũler. Onlar dediği sadece karısı ve çocukları değil, onu saran her Şey; ev, otel, diğer insanlar, Őehir, dağlar hatta hava.” (Tunç, 2017, 23)

Grũldũđũ gibi, babasının yũzũnden hayāllerini gerekleŐtirememek Mürşit'te sadece babasına, karısına ve çocuklarına karşı değil, tũm dũnyaya karşı bũyũk bir öfkeye sebep olmuştur. Tũm dũnya var olamamasının sorumlusudur. Bu fke bũyũdũke yalnızlıđđı da bũyũr ve oğlunun sũnnet olduğu gũn ansızın dile gelir:

“Garip bir Şey oldu, mutluluğa ve sevince dair zaten pek kuvvetli olmayan duygularını kaybetti birden. Kendini gezegenin dđŐına dũŐmũŐ, kaybolmuŐ gibi hissetti. Sanki evine çok uzaktan, dũnyanın dđŐında bir yerden bakıyordu; bu aŐırđı sevinci, tuhaf heyecanı anlayamıyordu. Mutluluğu yaşama yeteneği olmayan, insan formunda bir yabancı madde olduğunu dũŐũndũ o an. BuruŐturulmuŐ bir kāđıt, kurumuŐ bir odun parçası, paslanmıŐ iŐlemeyen bir motor gibi bir Şey, böyle ruhsuz, hissiz, hareketsiz.” (Tunç, 2017, 34-35)

Mürşit, o gũnden sonra da hayatına kimseyle bağ kuramadan, yalnız olarak devam eder.

Osman romanında da yine benzer bir baba-oğul çatışmasını grũrũz. Daha nce *Yeşil Peri Gecesi* romanının başkahramanı Şebnem'in kocası olarak karşımıza çıkan Osman bu defa *Osman* romanının başkahramanı olmuştur. Bu romanda dominant bir babanın baskısı

altında özgür olmak için çırpınan fakat bunu hiçbir zaman başaramayan bir karakterin hayâl kırıklıklarıyla dolu hayatını okuyoruz. Osman, profesör bir baba ile üniversite mezunu olan fakat kocası çalışmasını istemediği için çalışmayan bir annenin iki oğullarından biridir. Müziğe karşı tutkusu ve yeteneği vardır. Bu yeteneğini fark eden babası tarafından piyanoya yönlendirilir. Ancak Osman piyano değil, gitar çalmak istiyordur. İlk gitarını alır ve babasına artık gitar çalmak istediğini söyler. Bu, babasına karşı çıkardığı ilk isyandır ve tabii ki hiçbir şeyin kendi kontrolünden çıkmasına müsaade etmeyecek bir karakter olan babası Necmi Bey tarafından bu isyan, gitarın parçalanması suretiyle bastırılır. Evdeki her eşyanın kendisine ait olduğunu ve yalnızca kendisi izin verirse diğerlerinin kullanabileceğini düşünen bir babanın oğlu olarak Osman'ın kendi ayaklarının üzerinde durması da elbette ki mümkün olmayacaktır. Çünkü Necmi Bey'in baba olduğu için kendisinde temel hak olarak gördüğü mülkiyet hakkı yalnızca evin eşyasını değil, aynı zamanda evde yaşayan insanları da kapsıyordu. Karısının ve oğullarının üzerinde kurmuş olduğu baskı, onların kendi başlarına hareket etmelerine izin vermez. Bu da çocukların özgür iradelerinin oluşmasını ve onların bir birey olmalarını engeller.

Osman, baskıcı bir babanın çocuk üzerindeki olumsuz etkilerine gösterilebilecek en iyi örneklerden biridir. Müzikte kariyer sahibi olmak için gitar çalmanın yanında beste yazmaya da karar veren Osman bu bestelerini hiçbir zaman tamamlayamaz. Çünkü mükemmeliyetçidir.⁴ Onun bu mükemmeliyetçiliğinin en büyük sebebi ise babasıdır. Hiçbir şeyi beğenmeyen, sürekli olarak karısını ve çocuklarını eleştiren Necmi Bey, Osman'da aşağılık kompleksinin oluşmasına sebep olmuştur. Bu kompleksi Osman'ın şu cümlelerinde açık bir şekilde görebiliriz: *"... gerçekten sevdiğimden hiç emin olamadım. ... neden seviyorlar ki beni diye düşündüm"* (Tunç, 2020, 256,257). Aslında çevresi tarafından sevilen fakat aile evinde babası ve kardeşi tarafından sevildiğini hissetmeyen Osman, dışarıda da hiçbir zaman sevildiğinden emin olamayacak, kendisini hep yalnız hissedecektir. Bazen bu yalnızlık hissi o kadar kuvvetli olur ki kendi varlığını dahi hissedemez: *"Bir sürü arkadaşım olduğu halde zaman zaman kendimi çok yalnız hissediyorum, bu akşam olduğu gibi. Yalnızca çok sevdiğim eşyalarımınla dolu bir dünyam olduğu, insansız, dolayısıyla cansız bir varlık sayılabileceğim hissine kapılıyorum"* (Tunç, 2020, 229).

Annesi öldükten sonra babasından ayrı bir eve çıkmak isteyen Osman'ın babasına karşı başlattığı isyankâr tavır da yine baskıcı bir babayla büyümenin olumsuz etkilerinden biri olarak değerlendirilebilir. Piyano yerine gitar çalmak istemesi, ailesinden ayrı bir eve taşınması, hesapsızca para harcaması gibi isyankâr tavırlarının temelinde babasının otoritesini sarsma isteği vardır. Osman, hayatını kendi arzularına göre şekillendirmek isteyen babasına inat, bambaşka bir hayata sahip olmak isterken sorumsuz ve plansız biri olur. Bu yüzden müzikteki yeteneğine rağmen kariyer sahibi olamaz. Kendisine kalan ve oldukça yüklü olan mirası da kısa sürede harcayıp bitirir.

4 Gelişim psikolojisi alanındaki çalışmalarıyla bilinen ve insan hayatını psikososyal gelişim evrelerine ayıran Erik Erikson'a göre 2-3 yaş dönemi "Özerkliğe karşı kuşku dönemi"dir. Bu dönemde özerk bırakılmayan çocuklarda mükemmeliyetçi bir kişilik yapısı ortaya çıkabilir. Bu çocuklar her şeyi tam yapma zorunluluğu hissedebilirler. Ayrıntılı bilgi için bkz. Handan Asüde Başar, **Gelişim Psikolojisi**, İstanbul, Beta Yayınları, 2019, s.153.

Annesinin de Osman'a karşı olan tutumu çok sağlıklı değildir. Otoriter ve baskıcı babasının Őefkat eksikliğini kapatmak isteyen annesi aşırı korumacı tavrıyla Osman'ın bağımlı bir karakter olmasına sebep olur. Babası tarafından denetim altında tutulan, annesi tarafından da koruma altına alınan Osman'da, zgven eksikliği, aşırı hassaslık, kolayca başkalarının etkisinde kalma gibi kişilik özellikleri görülür. Annesi öldükten sonra yalnız ve savunmasız hisseden Osman, bu histen Şebnem'le evlenerek kurtulur. Annesinin korumacı tavrını eŐi Şebnem'den de bekler.⁵ BaŐlarda son derece mutlu giden bu evlilik, Osman'ın sahip olduğu tüm bu olumsuz karakter özelliklerinden dolayı büyük bir hüsranla sonlanır. Baba otoritesi ve anne koruması altında büyüyen Osman, Şebnem"le bir ilişki yaŐamak isteyen emniyet müdüründen korkar ve ona karşı koyamaz. Bu edilgenliğinin sonucunda evliliği sona erer.

Görüldüğü gibi Osman'ın hayatı baŐarisizlıklar ve hayâl kırıklıklarıyla doludur. Kibar, duygusal ve sıcak bir karaktere sahip olması insanlarla kolayca arkadaŐ olmasını sağlarken; aşırı hassaslığı, zgven eksikliği, korkaklığı, sorumsuzluğu ve zayıflıkları kurmuş olduğu bu sosyal bağların kalıcı olmasını engellemektedir. Bu yüzden de Osman, Ayfer Tunç'un sosyal bağ kurmada baŐarisiz olan diğer kahramanları gibi romanın sonunda yalnız baŐında ölür.

Sosyal Benlik Gelişiminde Engeller: II. Sevgisiz Ebeveynler

Ayfer Tunç'un roman ve hikâyelerinde sevgisizlik gerek ailede gerekse aile dışı insan iliŐkilerinde eleştiren bir dikkatle ele aldığı temel problemlerden biridir. Kahramanlarının yaraları ve acıları çoğunlukla sevgisiz kalmalarından kaynaklıdır. Ailede göremedikleri sevgi, kahramanları sevgi açlığıyla dolu bir yalnızlığa itmiŐtir ve daha çocukken içine düŐtükleri bu yalnızlık kahramanların peŐini ömür boyu bırakmaz. AŞk, bu yalnızlıkta sığınılacak en güvenli limandır; ancak bu aşk giriŐimleri de genellikle hüsranla sonuçlanır. Kahramanlar, hayatlarına her gün biraz daha eksilerek devam ederler. Ailelerin açtıkları yaraların, kahramanları kimi zaman yalana kimi zaman aidiyetsizlik duygusuna ve hatta cinayete bile sürüklediği olur.

Evvelotel-Saklı kitabında yer alan *Mozart'ın Son Zartı* hikyesinde Şebnem ailesi tarafından sevilmemesinin travmasını kendisine yalandan bir dünya kurarak atlatmaya çalışır. Birbirlerinden boŐanan anne baba başkalarıyla evlenir ve kurulan bu ikinci ailelerde Şebnem'e yer yoktur. Şebnem ise düŐtüđü bu yalnızlıktan ancak yalanlar söyleyerek çıkabilir. ArkadaŐ ortamında ailesine dair anlattığı tümüyle yalan olan hikyelerle Şebnem, herkesin yerinde olmak isteyeceği bir portre çizer. Oysa ailesi tarafından yalnız bırakılan Şebnem'in arkadaŐ çevresinde de yalnız kalmamak için baŐvurduđu bu yalanlar Şebnem'in arkadaŐlarıyla arasında bir bağ kurmasını engellemekten başka bir iÇe yaramaz. İ dünyasındaki mutsuzluğunu herkesten saklamaya çalıŐırken kişinin sosyal çevresiyle bir bağ kurma yollarından biri olan "paylaŐma" edimini gerçekleŐtiremediđi için Şebnem yalan söyledikçe yalnızlaŐır.

5 Haluk Yavuzer'e göre koruyucu ebeveyn tutumunda anne ve baba çocuğa gerektiğinden fazla kontrol ve zen gösterir. Bunun sonucu olarak da ocuk "diğer kimselere aşırı bağımlı, kendine güveni olmayan, duygusal kırıklıkları olan bir kişi olabilir. Bu bağımlılık, çocuğun yaŐamı boyunca sürebilir ve aynı koruma duygusunu eŐinden bekleyebilir." Ayrıntılı bilgi için bkz. Haluk Yavuzer, **ocuk Psikolojisi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2019, s.141.

Aynı kitapta yer alan *Halâs* öyküsü de annesi tarafından sevilmeyen Halâs ile zamanında annesi tarafından dünyaya getirilmek istenmeyen hikâye anlatıcısının öyküsüdür. Halâs o kadar sevilmez ki küçükken annesini her bunalıtığında annesi tarafından evlerinin yakınındaki kuyunun başına gönderilir. Halâs sonradan annesinin kuyuya düşmesini istediği için onu oraya gönderdiğini anlar. Bu derece bir sevgisizlikle büyüyen Halâs'ın ve annesinin sonu da oldukça trajik olur: Halâs annesini öldürür. Bir anlık bir cinnetin kendisini hapse soktuğunu söyleyen sevgilisine ise bu cinayetin cinnetten bir çıkış olduğunu çünkü asıl cinnetin annesinin kendisi olduğunu söyler (Tunç, 2016, 42). Babasının yokluğu ve annesiyle olan duygusal etkileşim eksikliği Halâs'ın içe dönük, silik ve saldırgan bir karaktere sahip olmasına neden olmuştur. Sosyal bağ kurmada ciddi ölçüde başarısızdır. Anlatıcı yazar dışında hiç kimseyle etkileşimi yoktur.

Hikâyenin anlatıcı yazarı da istenmeyen çocuktur. Annesi kendisine hamile kaldığında fakültede okuyan oğlundan ve evli kızından utandığı için türlü yollarla hamileliğini sonlandırmak ister fakat başaramaz. Dünyaya geldikten sonra annesi tarafından sevilen ve bu sevginin samimiyetinden emin olan anlatıcı ise zamanında istenmemiş oluşunun acısının içine işlediğini yıllar sonra anlayacaktır. Bu acı onun, hayatla kaynaşmış insanlardan izole bir hayat sürmesine neden olur. Halâs'la ikisini buluşturan da bu ortak kaderdir. Sorunlu anne-kız ve anne-oğul ilişkisi iki kahramanı da yalnızlığa itmiş ve aynı yalnızlık ikisini birbirine çekmiştir:

“Halâs’la ortak noktamızın hayatla bir türlü kaynaşamamak olduğu söylenebilir, bunda bir doğruluk payı var, dünya ikimizi de istemiyor.” (Tunç, 2016, 43,44)

Sevginin birey üzerindeki olumlu etkisini ise Halâs’ın anlatıcı yazarla tanışması ve sevgili olmaları sürecindeki değişimiyle görürüz:

“Halâs arkadan itiliyormuş gibi yaşıyordu, sırtına bir yumruk yiyor da öne fırlıyor gibiydi her hareketi. Bu yüzden sadece havada bir harekete dönüşüp yok oluyordu, bir karecik görüntü bile olamıyordu.

Ama giderek varlık kazandı, artık beni seviyor çünkü.” (Tunç, 2016, 50,51)

Annesi tarafından sevilmeyen Halâs, anlatıcı yazarı sevmeye başladıktan sonra varlık kazanırken anlatıcı yazar için aynı değişimin yaşandığını söylemek mümkün değildir. Zamanında annesi tarafından istenmemiş olması anlatıcıda büyük bir travmaya yol açmıştır. Öykü boyunca anlatıcı tarafından tekrarlanan “*dünya beni istemiyor*” leitmotifi anlatıcının bilinçaltında annesi ile dünyayı eşitlediğini açığa çıkarır: Anne dünyadır. Babasıyla da sağlam bir ilişkisi olmayan anlatıcı, Halâs’a rağmen varlık kazanamaz.

Aynı kitapta yer alan *Acilezzet* hikâyesi Edip Cansever'in *Bitiş* şiirinden mülhem yazılmış bir hikâyedir. Şiirde adı geçen Ester'i öyküde anlatıcının kendisine hayat hikâyesini yazdıran komşusu; *Bir gün herkes kendisi olsun* mısraını da öykünün leitmotifi olarak görürüz. Anlatıcı yazar küçük yaşta annesini kaybetmiş ve babası tarafından da başka bir kadın için terk edilmiştir. Annesinin yokluğunu çocuğu olmayan ablası; babasının var-yokluğunu ise ablasının kocası

doldurmaya çalışır. Annesizliği onu, bütün kadınlarda annesini aramaya iter. ⁶ Bu yüzden de sürekli olarak hayatına kadınlar girip çıkar. Hayatını yazması için sık sık evine davet edilen kendisinden yaşça büyük komşusu Ester'e olan tuhaf hisleri de anne sevgisinden mahrumiyetinin tezâhürüdür. Bu hisler anne sevgisiyle bir kadına duyulan aşk arasında bir yerdedir. Anne sevgisinden mahrum kalışı ve babası tarafından terkedilişi ise anlatıcıda sevilme korkusu yaratır. Birçok kadınla birlikte olan anlatıcı hepsini sebepsiz yere terk eder. Sevilme, terk edilme korkusu ve anne arayışı, hayatına başarısız aşk ilişkileri şeklinde sirâyet eder.

Bir akıl hastanesindeki, hastalarından daha akıllı olmayan doktorları ve doktorlarından daha deli olmayan akıl hastalarını anlattığı *Bir Deliler Evinin Yalan Yanlış Anlatılan Kısa Tarihi* romanının kahramanlarından olan Barış Bakış sevgisiz bir ailede büyümenin kişiyi şizofreniye kadar götürebileceğinin örneklerindedir. Barış Bakış, dışişlerinde siyasi başuzman olan Veda Alkan ile yine kendisi gibi bir zamanlar siyasetin içinde olan fakat sonrasında ailesi de dâhil olmak üzere her şeyi bırakıp bir dağ evinde çevreci bir hayat sürmeyi tercih eden Menderes Bakış'ın şizofreni teşhisiyle akıl hastanesine yatırılan oğullarıdır. Veda Hanım'ın iş yoğunluğu sebebiyle anneannesiyile büyüyen Barış Bakış, annesiz ve babasız kalışının yalnızlığıyla ancak kendisine hayâli bir dünya kurarak baş etmeye çalışır. Ailesi tarafından o kadar ilgisiz bırakılmıştır ki davranışlarındaki bozukluklar çocukluğunda kendini göstermeye başlasa da fark edilemez. İşinden başka bir şey düşünmeye fırsatı olmayan Veda Hanım ise davranışlarında bir problem olduğunu fark ettiği oğluyula ilgilenmek yerine onu akıl hastanesine kapatır. Veda Hanım kadar yoğundur ki oğlunun iyileştiği için hastaneden taburcu edileceği haberini dahi memnuniyetle karşılayamaz. Doktordan oğluyula biraz daha ilgilenmesini ister. Romandaki kahramanlarıyla ilgili olarak “Akıllı neyin yerinden oynattığıyla ilgiliyim” (İnci, 2014: 284) diyen Ayfer Tunç, Barış Bakış'ın aklının yalnız ve sevgisiz büyümesinden kaynaklı olduğunu bize üstü kapalı olarak romanın şu cümleleriyle gösterir: “Boşanmış bir çiftin çocuğu olmanın getirdiği, bi anneannede, bi babaannede geçen hayat, Âlim Bey'in deyişiyile, çocuğun muvazenesini bozmuştu” (Tunç, 2017, 173).

Yeşil Peri Gecesi romanında sorunlu anne-kız ilişkisinin öne çıktığını görürüz. Romanın başkışisi Şebnem, çocukluğundaki sevgi dolu yuvasını roman boyunca özlemle anar. Babasının bir kaza sonucu kolunu kaybetmesi ve sonrasında annesinin babasıyla birlikte kendisini de terk etmesi Şebnem'in hayatını alt üst eder. Mutlu ailenin dağılmasıyla yapayalnız kalan Şebnem'in hayatı hep bir sevgi arayışıyla geçer. Bu sevgi arayışı onun hayatındaki başarısızlıklarının temelini oluşturur. Ailesi tarafından *unutulmuş ve ihmal edilmiş* (Tunç, 2017, 440) olan Şebnem, sevgisiz kalışının öfkesini topluma yansıtır. Annesi tarafından yurda verilışinden sonra çevresindeki herkese ve en çok da toplumun kurallarına karşı isyan başlatır. Annesi tarafından dışlanan Şebnem kendisini toplumdaki da dışlar: “*Ahlaksız denince ne anlıyorsa bütün bir toplum, onun ta kendisiydim*” (Tunç, 2017, 440). Ancak bu isyan yine en çok kendisine

6 “Anne kompleksinin etkileri kız ya da erkek çocuğa göre farklılık gösterir. Erkek çocuktaki tipik etkileri eşcinsellik, Don Juanizm, bazen de iktidarsızlıktır. Eşcinsellikte heteroseksüel unsur bilinçdışında anneye bağlanmıştır, Don Juanizmde ise anne bilinçdışı olarak “her kadında” aranır.” C.G.Jung, **Dört Arketip**, Çev:İhsan Kırımı, İstanbul, Sayfa Yayınları, 2013, s.16-17.

zarar verir: “İçimdeki isyan çok acıklıydı. Okuldan kaçıp sürtmekle, önüme gelenle yatmakla, içki içip okula sarhoş gelmekle, çatılardan çılglık atmakla sınırlıydı. İsyanım harlanmıyordu, tutuşmuyordu, tutuşturuyordu. Kendi içime doğru yanıp kül oluyordum her gün.” (Tunç, 2017, 440). Görüldüğü gibi, anneden yoksunluk⁷

Şebnem'in toplumsal gelişimine olumsuz etkide bulunur. Sosyal çevresiyle sağlıklı bağlar kurmada başarısız oldukça kendi içine çekilir. Kendi dünyasında yaşamayı kalabalığa yeğler. Diğer taraftan bu dışlanmışlıktan da intikam alma arzusu duyar. Evli olmasına rağmen kendisiyle birlikte olmak isteyen emniyet müdürü, Şebnem için ideal bir intikam nesnesidir. Annesinden ve toplumdan dışlanan Şebnem, toplumun itibar ettiği emniyet müdürünün ahlâk dışı görüntülerini açığa çıkararak intikam arzusunu gerçekleştirir.

Âşıklar Delidir ya da Yazı Tura romanının başkişilerinden olan Sanem'in hayatı da ailesinin kendisinde açtığı yaraları kapatmaya çalışmakla geçer. Sanem hiç gülmeyen bir anneyle hiç konuşmayan bir babanın sevgisiz büyümüş kızlarıdır. Sanem, abla ve abisinden uzun yıllar sonra dünyaya geldiği için abisi de ablası da Sanem'i istemez. Evin her işine, herkesin her problemine Sanem koşar; ancak yine de sevilmez. İsminin tam tersi bir kaderi yaşar. "Put" manasına gelen Sanem, el üstünde değil, el altında tutulur. Kendi deyimiyle evin *yedek organıdır* (Tunç, 2018, 376). Ailesi tarafından dışlanmışlık Sanem'i ülkeyi terk etmeye kadar iter. Önce Londra'da sonra da Amerika'da yaşayan Sanem kendisini hiçbir yere, hiçbir memlekete ait göremez. Bu sevgisizlik ve dışlanmışlık onun hayatına aidiyetsizlik olarak sirayet eder, hayatı boyunca *yersiz yurtsuz köksüz* olarak hisseder (Tunç, 2018, 368). Bu his onun düzenli bir işte çalışmasına ve kendisine ait bir evinin olmasına engel olur. Ailesi tarafından varlığı elinden alınan Sanem, evinden dışlanmanın çözümünü çevresindeki herkese hayatıyla ilgili yalanlar söylemekte bulur, yani bir başkası olur. Çünkü *bir başkası olmak hayatını tahammül edilir kılar* (Tunç, 2018, 277). Onun hayattaki bu derece tutunamamışlığının başlıca sebebi ise annesidir: “*Oysa sırtımı annemin göğsüne dayayıp vücudunun sıcaklığını hissetmek istiyordum. Her zaman çok üşüyorum. Güven duygusu üşümeği önler*” (Tunç, 2018, 274). Sanem, aile içinde ebeveynleri –özellikle de annesi- tarafından güven ihtiyacının⁸ giderilmemesinin sosyal benlik üzerindeki olumsuz etkisine gösterilebilecek en yerinde örneklerinden biridir. Anne, çocuktaki güven duygusunun oluşumunda en etkili rolü oynayan kişidir. Çünkü Sanem'in de dediği gibi; *bütün yollar anne[y]e çıkar* (Tunç, 2018, 273). Anne yoksunluğundan dolayı güven duygusundan mahrum büyüyen Sanem, diğer insanlarla bağ kurmada başarısızdır. Bebek ile anne arasındaki

7 “Anneden yoksunluk geniş kavramlı bir kavramdır. Genel anlamda kısmi ya da tüm yoksunluğu içeren bu kavram, annenin varlığına karşın, çocuğuna yeterince sevgi iletememesi durumunu da kapsar. Anneden yoksun olma, çeşitli düzeylerde davranış bozukluklarının nedenidir. Örneğin, “kısmi yoksunluk” beraberinde endişe, aşırı sevgi gereksinimi, güçlü bir intikam duygusu ve bunlardan doğan suçluluk davranışını, bunalımını getirebilir. (...) Bu durumda çocukların çoğunun duygusal açıdan kendi içlerine çekildikleri ve kendi dünyalarında yaşamlarını sürdürmeyi yeğledikleri dikkati çeker. “Haluk Yavuzer, **Çocuk Psikolojisi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2019, s.147-148.

8 Erik Erikson 0-2 yaş arası “Güvene karşı güvensizlik dönemi” olarak tanımlar. Bu dönemde güven ihtiyacı karşılanmayan çocuklar, ileriki yaşamlarında sosyal ilişki kurmaktan çekinen, güvensiz kişiler olabilirler. Ayrıntılı bilgi için bkz. Handan Asüde Başar, **Gelişim Psikolojisi**, İstanbul, Beta Yayınları, 2019, s.151.

sağlıklı etkileşimle oluşan bağlanma duygusu,⁹ annesiyle arasındaki sevgiden mahrum ilişki biçiminden dolayı Sanem’de gelişmemiştir. Bu yüzden çevresiyle iletişimi oldukça zayıftır.

Romanda sevgisiz bir ailede büyüyen tek kişi Sanem değildir. Romanın diğer kahramanı olan Umut'un arkadaşı Stefan da sevgisiz çocukluğunun olumsuz etkilerini hayatı boyunca hisseder. Babası her gün karısını ve çocuklarını döven, dışarı atılana kadar köyün meyhanesinde içen bir alkoliktir. Babasını sızdığı yerden eve taşıma ve kusmuklarını temizleme görevi de Stefan'a aittir. Bu yüzden her gün babasının ölmesi için dua eder. Stefan sekiz yaşındayken annesi de, çocukları tarafından hayatının mahvolduğu gerekçesiyle evi terk eder. İki kız kardeşiyle yalnız kalan Stefan da yıllar sonra üniversite okumak için kız kardeşlerini terk eder. Ancak bu terk ediş Stefan'ın vicdanını ömrü boyunca sızlatır. Yıllar önce yaptığı bencilliğin hayatla arasında sağlam bir bağ kurmasını engellediğini düşünür (Tunç, 2018, 410). Sevgisizliğin dağıttığı bir evden yalnız çıkan Stefan başarılı bir bilim adamı olmuştur fakat ilişkilere ve mutluluğa inancını da yitirmiştir: “*İlişkiler yarayı kapatmaya yarıyor sadece, başkalarının görmesini önüyor, o kadar. Ruh ikizi denen şey insanların ilişkilere inanmak için uydurdıkları yalanlardan biri, öyle bir şey yok...*” (Tunç, 2018, 384). Dağılmış bir ailede büyümek, Stefan’ı ilişkilere karşı inançsız bir insan yapar. O da sevgisiz bir ailede büyümüş diğer kahramanlar gibi toplumsal bağlardan mahrumdur. Mutsuz bir ailede büyümenin insanın hayatına olan etkisini, Stefan’ın yine kendisi gibi mutsuz bir çocukluk geçirmiş arkadaşı Trakl için söylediği şu cümlede de açık bir şekilde görebiliyoruz: “*...mutsuz çocukluğunun hayatına sirayet etmiş olabileceğini...*” (Tunç, 2018, 395). Görüldüğü gibi, annesi tarafından terk edilen Stefan, alkolik bir babaya benzemektense terk eden bir anneye benzemeyi seçerek parlak bir hayat kurmayı başarır. Ancak terk edilme ve sonrasında terk etme travması Stefan’ın sosyal benliğinin oluşumunu engeller ve onu yalnızlığa iter.

Romanın sevgisiz ebeveyn mağduru bir diğer kişisi ise Umut'un doktorudur. On iki yaşındayken annesiyle babası boşandıktan sonra bazen anneannede bazen de babaannede kalan doktorun sevgisiz bir ortamda yalnız başına büyümesi kendi kurduğu aile ortamına da yansır. Karısına ve oğluna sevgi gösteremez. “*Yakınımda insan olsun istemiyorum*” (Tunç, 2018, 28) diyerek Ada’ya taşınan doktorun sevgi bağlarının gelişemediği açıkça görülür. Bireyin ilk olarak ailede deneyimlediği duygusal etkileşimden mahrum kalan doktor, hiçbir canlıya karşı sevgi duyamayacak kadar hissiz bir insandır. Ona göre bu hayattaki tek hakikat yalnızlıktır (Tunç, 2018, 127). Doktorun yalnızlığı hayattaki tek gerçek olarak olumlaması da onun kendi dünyasında yaşamaktan mutlu olduğunu gösterir. Bireyin duygusal açıdan kendi içine çekilmesi ve kendi dünyasında yaşamayı sürdürmek istemesi de yine aile içindeki duygusal etkileşimin eksikliğinden kaynaklıdır. İnsanlarla ancak ihtiyaç halinde ilişki kurar. Dolayısıyla insanlarla ilişkisi asgari seviyededir. Doktorun sorunlu çocukluğu onun hayatına sadece yalnızlık olarak sirayet etmez; o da tıpkı Sanem gibi aidiyet duygusundan mahrumdur

9 “Bağlanma kuramı anne-bebek arasındaki etkileşimi inceler. Bağlanma kuramcılarının bebeğin ve küçük çocuğun kendine bakan kişiyle yakınlığının ve çocuğa bakan kişinin çocuğa karşı duyarlılığının, çocuğun çevresini keşfetmesi için güvenli bir temel oluşturduğunu belirtmişlerdir.” Ayrıntılı bilgi için bkz. Çiğdem Kağıtçıbaşı, **Benlik, Aile ve İnsan Gelişimi: Kültürel Psikoloji**, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2010, s.186.

ve bağlanmaya karşı isteksizdir. Anneyle bebek arasındaki güvenli bağlanma eksikliği doktorun hayatına bağlanmaktan kaçınma olarak yansır. Bazen anneannede bazen de babaannede kalmak, kalıcı bir yuvadan mahrum büyümek de hayatına aidiyetsizlik olarak yerleşir. Küçük evde yaşamayı tercih etmemesi, bunun yerine gereğinden büyük bir evde yaşaması da yine bu aidiyetsizlik duygusundan kaynaklıdır. Aidiyetsizlik duygusu o kadar kuvvetlidir ki varlığının, kendisine bile ait olmadığını düşünür (Tunç, 2018, 30). Doktorun kendi varlığıyla ilgili bu sorunu sayesinde, sevgisiz aile ortamında büyümenin sadece sosyal benlik değil, bireysel benlik üzerindeki olumsuz etkisini de görmüş oluyoruz.

SONUÇ

Kişinin sosyal çevresiyle olan bağı kapsayan sosyal benlik, sosyalizasyon sürecinin daimi olması sebebiyle dinamik bir yapıya sahiptir. İnsan doğar, yaşar ve ölür. Yaşadığı müddetçe de sosyal benliği gelişir yahut dönüşür. Oluşumunun başlangıç noktası ise ailedir. Doğumla birlikte başlayan sosyal etkileşim, kişinin ebeveynleriyle arasındaki iletişimin niteliğini temel alarak olumlu ya da olumsuz bir seyir gösterir. Aile içindeki sağlıklı iletişim çocuğun sosyal benliğine olumlu bir katkı yaparken sağlıksız iletişim ise tam tersi bir etkiye neden olur. Bu açıdan bakıldığında ailenin, kişinin sosyal benlik gelişimindeki en büyük paya sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Ayfer Tunç'un roman ve hikâyelerinde aile ile sosyal benlik arasındaki etkinin görünür kılınması için yaptığımız çalışmamız altı roman ve üç hikâye kitabını ele almıştır. Bu eserlerdeki kahramanların diğer insanlarla ilişkilerindeki uyumsuzluğu ve yazarın zamandaki geriye dönüşleri ile görme imkânı bulduğumuz çocukluk döneminde yaşanan aile içi huzursuzlukları birleştirme düşüncemiz bizi bu çalışmaya itti. Böylece hayatları boyunca hep yalnız hisseden ve ölümlerinde dahi yalnız olan kahramanların topluma karşı mesafelerinde ebeveynlerinin doğrudan etkisinin olduğunu görmüş olduk.

Ayfer Tunç'un roman ve hikâyelerindeki kahramanların hayat hikâyelerine bakıldığında otoriter ve/veya sevgisiz ebeveyn mağduru oldukları açıkça görülecektir. *Aziz Bey Hadisesi* hikâye kitabıyla *Dünya Ağrısı* ve *Osman* romanlarının ortak yönü; kurgunun baba-oğul çatışması çerçevesinde işlenmesidir. Bu üç eserde de otoriter bir baba ile pasif bir anne vardır. Otoriter baba tarafından baskılanan kahramanlar bir süre babalarına karşı var oluş mücadelesi verirler; ancak bu mücadele küçük bir isyan boyutunda kalır. Kahramanlar, çocukluk dönemleri boyunca babaları tarafından kontrol altında tutuldukları için tek başlarına karar verme imkânına sahip olamamışlardır. *Aziz Bey Hadisesi* ve *Dünya Ağrısı* eserlerinde her iki kahraman da babaları tarafından baskılanmanın öfkesini çevrelerindeki insanlara yöneltirler ve bu öfke de onları yalnızlaştırır. Mürşit babası tarafından içine itildiği dar hayattan bütün çevresini sorumlu tutar. Böylece sadece uzak çevresiyle değil, karısı ve çocuklarıyla dahi bağ kuramaz. Aziz Bey ise tüm öfkesine rağmen babasına benzemekten kurtulamaz. Babasından öğrendiği otoriter dil, çevresindeki insanlarla bağ kurmasına engel olur ve nihayetinde o da babası gibi bir koltukta yalnız başına ölür. *Osman* romanının başkahramanı Osman ise Mürşit ve Aziz Bey'den farklı

olarak sosyal bağları olan bir kahramandır. Fakat bu bağlar Osman'ın yaptığı hatalar nedeniyle zaman içinde kopar. Bu hataların içinde en büyüğü, karısı Şebnem"le birlikte olmak isteyen emniyet müdürüne hayır diyememesidir. Osman'ın emniyet müdürüne hayır diyememesinin tek sebebi ise babasıdır. Otoriter babasından korkmayı ve itaat etmeyi ğrenen Osman, kendisinden çok daha güçlü olduğunu düŐündüđü emniyet müdüründen korkar ve ona itaat eder. Bu pasifliğinin sonucunda ise hayatına yalnız devam eder ve yalnız ölür.

Ele aldığımız roman ve hikyelerde, sevgisiz ebeveyn mağduru kahramanların daha fazla oldukları ve sevgisizliğin sosyal benlik üzerindeki olumsuz etkisinin daha yıkıcı olduğu görülür. Aile içinde eşit iliŐkiden mahrum olmak kahramanları dolaylı yoldan yalnızlığa iterken sevgiden mahrum olmak direkt olarak iter. Ebeveynleri tarafından sevilmeyen kahramanların tümünde güvensizlik, kaygı, korku ve suçluluk gibi olumsuz özellikler görülür. Buna bağlı olarak da sosyal bağ kurmada zorlanırlar ve bunu sonucunda da yalnızlık hissi kaçınılmaz olur. *Mozart'ın Son Zartı* hikyesinde ailesi tarafından dışlanan Şebnem arkadaŐ çevresinden de dıŐlanmamak için yalana baŐvurur. Her söylediği yalanla biraz daha poplerleŐirken Şebnem yine yalnız hisseder, çünkü çevresiyle olan bağı yalanlar üzerine kurulmuŐtur. *Halâs* hikyesinde Halâs ve anlatıcı-yazarın ortak noktası ikisinin de *dünya tarafından istenmemesidir*. Bu yalnızlık ve dışlanmışlık hissi Halâs'ı annesinin katili yapar. *Acilezzet* hikyesinin annesiz büyümüş ve babası tarafından terkedilmif kahramanının da bağlanma korkusu vardır. Hayatına giren bütün kadınlarda annesini arar. Bulamadığı için hepsini terk eder. *Bir Deliler Evinin Yalan Yanlış Anlatılan Kısa Tarihi* romanında ilgisiz ebeveyn mağduru Barış Bakış Őizofren olur. *Yeşil Peri Gecesi* romanının başkahramanı Şebnem'e bu sevgisizlik öz saygı yitimi, dışlanmışlık hissi ve güçlü bir intikam duygusu olarak etki eder. Ebeveynlerine duyduğu öfke onu toplumun "ahlksız" olarak tanımladığı kişi olmaya iter. *AŐıklar Delidir ya da Yazı Tura* romanında sevgisiz bırakılmış birçok karakter mevcuttur. Sanem, Stefan ve Umut'un doktoru çocukluk dönemlerinde ebeveynleri tarafından maruz kaldıkları travmaların sonucunda güven ve bağlanma problemleri yaşarlar. Bunun sonucu olarak da insanlarla bağ kurmaktan kaçınırlar. Bu, gönüllü olarak toplumdan izole hayat biçimi Umut'un doktorunda oldukça barizdir. Ailesinden miras aldığı sevgisizlik sonucunda doktor, sadece insanlara değil, hiçbir canlıya tahammül edemeyecek kadar asosyaldir.

Görüldüğü gibi, ele aldığımız eserlerdeki olaylar, zamanlar ve kahramanlar değişirken değişmeyen tek Şey kahramanların yalnızlığıdır. Bu yalnızlığın sebepleri incelendiğinde ise karşımıza aile kurumu çıkar. Çocukluk dönemlerindeki ihtiyaçların aileleri tarafından karŐılanmaması kahramanların sosyal benlik oluşumunu engellemiştir. Özellikle de otoriterlik ve sevgisizlik, Ayfer Tunç'un aile içi ilişkilerde eleştirdiği iki tutumdur. Aile içinde eşit iliŐkilerin olmaması ve sevgi ihtiyaçlarının karŐılanmaması kahramanların hayatını ciddi boyutta etkilemiŐtir. Bu ciddi boyuttan kasıt elbette ki sadece baŐarısızlıkla sonuçlanmıŐ sosyal bağ kurma giriŐimleri değildir; intihar, cinayet veya ihanet gibi olağan sonuçlardır. Bu açıdan bakıldığında Ayfer Tunç' a göre birey ve toplum arasındaki bağda kilit nokta ailedir. Birey olamama ve sosyal bağ kuramama problemindeki çözümü ise sevginin ve eşit hakların var olduğu bir aile kurumudur.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA/REFERENCES

- Akın, M. H. (2019). "Sosyal Etkileşim ve Sosyal Benlik Kaynağı Olarak Aile", *Medeniyet ve Toplum Dergisi*. Cilt 3. Sayı 1.
- Arı, R. (2005). *Gelişim ve Öğrenme*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Başar, H. A (2019). *Gelişim Psikolojisi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Broom, Leonard ve Philip Selznick (1968); *Sociology*. New York: A Harper International Edition.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2010). *Benlik, Aile ve İnsan Gelişimi: Kültürel Psikoloji*, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Fitcher, J. H. (2016). *Sosyoloji Nedir* (N. Çelebi, Çev.). Ankara, Anı Yayıncılık.
- Gerrig, R. J. & Zimbardo, P. G. (2013). *Psikoloji ve Yaşam* (G. Sarı, Çev.). Ankara: Nobel Yayınları.
- Giddens, A. (2000). *Sosyoloji* (Hüseyin Özel, Cemal Güzel. Yayına Haz.) Ankara: Ayraç Yayınevi.
- İnci, H. (2014). *Ayfer Tunç'la Karanlıkta Kelimeler*. İstanbul: Can Yayınları.
- Jung, C. G. (2013). *Dört Arketip*, (İhsan K. Çev.). İstanbul: Sayfa Yayınları.
- Murdock, G. (1949). *Social Structure*. New York: Macmillan
- Ozankaya, Ö. (1975). *Toplumbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sümer, N., Gündoğdu Aktürk, E. & Helvacı, E. (2010). "Ana-Baba Tutum ve Davranışlarının Psikolojik Etkileri: Türkiye'de Yapılan Çalışmalara Toplu Bakış", *Türk Psikoloji Yazıları*, 13 (25).
- Tunç, A. (2016). *Evvelotel-Saklı*. İstanbul: Can Yayınları.
- Tunç, A. (2017). *Kapak Kızı*. İstanbul: Can Yayınları.
- Tunç, A. (2017). *Kırmızı Azap*. İstanbul: Can Yayınları.
- Tunç, A. (2017). *Aziz Bey Hadisesi*. İstanbul: Can Yayınları.
- Tunç, A. (2017). *Bir Deliler Evinin Yalan Yanlış Anlatılan Kısa Tarihi*. İstanbul: Can Yayınları.
- Tunç, A. (2017). *Yeşil Peri Gecesi*. İstanbul: Can Yayınları.
- Tunç, A. (2017). *Dünya Ağrısı*. İstanbul: Can Yayınları.
- Tunç, A. (2018). *Âşıklar Delidir Ya Da Yazı Tura*. İstanbul: Can Yayınları
- Tunç, A. (2020). *Osman*. İstanbul: Can Yayınları.
- Tosun, N. (2017). *Günümüz Öyküsü*. İstanbul: Dedalus Yayınları.
- Yavuzer, H. (2019). *Çocuk Psikolojisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yavuzer H., Köknel Ö., Kulaksızoğlu A., Ayhan H., Dodurgalı A. & Ekşi H. (2010). Yaygın Anne Baba Tutumları. Editör Nuray Türkyılmaz Catic. *Çocuk ve Ergen Eğitiminde Anne Baba Tutumları*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Yörükoğlu, A. (2000). *Çocuk Ruh Sağlığı: Çocuk Yetiştirme Sanatı ve Kişilik Gelişimi*, İstanbul: Özgür Yayınları.
- Zastrow, C. & Krist Ashman K. (2014). *İnsan Davranışı ve Sosyal Çevre* (Ayдын A., Karaca Ç., Çoban F., Foça M. A., Türközü S. E, Çev.) Ankara: Nika Yayınevi.